

ILK O'RTA ASRLARDA AFG'ONISTON HUDUDIDA HUKMRONLIK QILGAN MAHALLIY SULOLALAR TARIXI

Baxtiyorjon G'aniboyev

SHMT 2-kurs dariy-ingliz talabasi

Ilmiy rahbar: Axmadjonov N.B.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ilk o'rta asrlarda janubiy-g'arbiy osiyodagi va unga yondosh bo'lgan mintaqalardagi jumladan, Afg'onistonning ilk o'rta asrlardagi siyosiy tarixi va ijtimoiy hayotiga ta'sir ko'rsatgan mahallaiy sulolalar va ularning mintaqa boshqaruvidagi o'rni xususida mulohazalar bayon etiladi.

Tayanch so'zlar: Xuroson, Toxariston, Kobuliston, Gurjiston, Bomiyon, Seiston, G'azna, Hirot, G'o'r, Zobuliston, Qandahor, Barmoqiylar, Simjuriylar, Tohiriylar

Ilk o'rta asrlarda Afg'oniston hududi bir necha mahalliy sulolalar yoxud mintaqaviy ta'sirga ega bo'lgan sulolalar tomonidan boshqarildi. Biz bugungi kunda Afg'oniston deb ataydigan mamlakat ilk o'rta asrlarda Xuroson, Toxariston, Kobuliston, Gurjiston, Bomiyon, Seiston, G'azna, Hirot, G'o'r, Zobuliston, Qandahor deb atalgan mayda mayda bo'laklarga bo'lingan edi ammo tobora shiddat bilan sharqqa qarab kengayotgan Choryorlar xalifaligi o'sha davrda Fors yerlarida va unga qo'shni bo'lgan sarhadlarni idora etayotgan Sosoniylar imperiyasi kurashishiga to'g'ri keldi. Bu davrda Afg'onistonning deyarli katta qismi Sosoniylar sulolasi tomonidan idora etilar edi va ular bu hududlarni arablarga qo'sh qo'llab berib qo'ymas edi. Demak ular o'rtasidagi dastlabki jang Al-Qodisiya 637 yilda bo'lib o'tdi bunda arablar Sosoniylar poytaxti Ktesifonni egallab oldi Sosoniylar esa poytaxtni Marv shahriga ko'chirishga majbur bo'ldi, shu zaylda arablar va sosoniylar o'rtasida Nahovarda 642 yilda qayta to'qnashuv bo'lib o'tdi bunda arablar katta o'ljalarni qo'lga kiritdilar. Sosoniylar va Choryorlar o'rtasida so'ng hal qiluvchi jang Marvda 651 yilda bo'ldi va arablar g'alabasi bilan yakullandi¹. Shunday qilib arablar Afg'oniston hududiga kirib kelishdi va hukmronlik qilishdi biz esa hukmronlik qilgan sulola va unga tegishli bo'lgan hududlar haqida batafsil ma'lumot beramiz.

Xuroson-Barmoqiylar, Tohiriylar, Safforiylar, Simjuriylar.

Xuroson (fors. — kun chiqish, sharq) — Eronning shimoli sharqiy qismidagi tarixiy viloyat. Parfiya podsholigining markazi (mil. av. 250 — mil. 224). Xuroson nomi sosoniylar davridan ma'lum. Xuroson III asrdan XVIII asr o'rtalarigacha hozirgi

¹ A.M.Mannonov, N.A. Abdullayev, R.R. Rashidov "Afg'oniston tarixi" Toshkent-2018

Eronning shimoli sharqiy qismi, Marv vohasi, hozirgi Turkmanistonning janubiy qismi va Afg'onistonning shimoliy va shimoli g'arbini o'z ichiga olgan. Mashhad, Nishopur, Marv, Balx, Hirot, Tuye, Saraxs, Obivard, Niso, Sabzavor Xurosonning muhim shaharlari bo'lgan. VII asr o'rtalarida uni arablar egallagan. Ushbu hududni dastavval boshqargan sulola Barmoqiylar va uning asoschisi Xolid ibn Barmoq hisoblanadi. "Barmoq" so'zi, ehtimol, shaxsiy ism emas, balki Nahovarda Buddistlar ibodatxonasiidagi bosh ruhoniyning martabasi, ya'ni "Yangi Vixara" u hozirgi Afg'onistonning Balxdan janubi-sharqida joylashgan edi. Arab tarixchisi va geografi Yoqutning xabar berishicha, Xolid ibn Barmoqning o'g'li Yahyo "Balx sharqidagi katta va boy Ravon qishlog'iga" egalik qilgan ushbu joy Toxaristonning eng yirik shahri bo'lgan². Barmoqiylar nafaqat davlatni, balki o'zlarini va xonadon a'zolarini ham boyitganliklari ularning tarafdorlari tomonidan inkor etilmaydi. Ma'lum sabablarga ko'ra, Sharqda tarixiy an'ana hamisha "qalam ahli" (ahli kalom) tarafdori bo'lgan; Shu bois, ko'pincha bu tabaqaning asoschilari hisoblangan barmoqiylar haqida ham tarixda milliy-forscha yo'nalishdagi hikoyalardan tashqari, biroz bo'rttirilgan maqtovlar tarqatiladi, ularning ayrim jinoyatlarini sukut saqlaydilar. Shu bois tarixda Horun ar-Rashid hukmronligi xalifalikning eng yaxshi davri hisoblangani va ba'zi tarixchilarning qo'shimcha qilishicha, Horun faqat barmoqiylar u bilan birga bo'lsagina yaxshi hukmronlik qilgan, deb qo'shimcha qilishlariga ko'p ahamiyat bermaslik kerak. Biroq, ikkala holatda ham tarixchining hukmi xalq afsonasi bilan tasdiqlangan. Bu forslarning ajoyib fazilatlarini foydasiga muhim dalil shundan iboratki, ular hatto Kitob al-Ag'oniyy kabi eski uslubdagi arab vatanparvari tomonidan ham ulug'langan va hatto Suriya kabi arab viloyatida ham tartib o'rnatishga muvaffaq bo'lgan.

Tohiriylar sulolasi

Rustam qahramonning avlodi hisoblangan Tohiriy ajdodi Roziq VII asr oxirida islom dinini qabul qilib, arab huzoa qabilasiga qo'shilgan. Roziqning o'g'li Musab va Musabning o'g'li Husayn (814-yilda vafot etgan) Hirot viloyatidagi Busheng shahriga egalik qilganlar. Husaynning o'g'li Tohir Ma'munga Horun ar-Rashidning o'g'illari Al-Ma'mun va Amin o'rtasidagi hokimiyat uchun kurashda yordam berdi. Ma'mun (811-833) xalifa bo'lgach, Tohirni Xurosonga hokim etib tayinladi. Sulolaning boshqa vakillari xalifaga xizmat qila boshladilar va yuqori lavozimlarga tayinlandilar. Masalan, Mansur ibn Talha Marvga Abdulloh ibn Tohir Tabariston hukmdori bo'ldi. Tohirning avlodlari bu hududlarga, shuningdek, Movaunnahrga egalik qilishda davom etdilar. Ulardan ba'zilari Kaspiy bo'yida joylashgan Ray va Kirmon viloyatlariga ham egalik qilgan. Ularning qo'lida Bag'dod harbiy qo'mondoni muhim lavozimi bor edi³

² Barmoqiylar // Brokxaus va Efronning entsiklopedik lug'ati : 86 jildda (82 jild va 4 ta qo'shimcha). - Sankt-Peterburg, 1890-1907 yillar

³Bartold V.V. Barmakids = al-Barāmika (inglizcha) : Islom entsiklopediyasida . tomonidan M. Th. Hautsma , T. V. Arnold , R. Basset . - Birinchi nashr. - Leiden:

. Abdulloh davridan beri Tohiriylarning poytaxti Nishopur bo‘lib , ular davrida eng yuksak ulug‘vorlikka erishgan.Tohir juma namozlarida ismini zikr qilishdan bosh tortgani uchun xalifaning malaylari tomonidan o‘ldirilishidan oldin bor-yo‘g‘i ikki yil hukmronlik qildi. Tohirdan keyin o‘g‘illari Muhammad (830) - 844), birin-ketin hukmronlik qilgan 862 - 873). Ali Iskandariya shahrini xalifalikka qo‘shib oldi . Sulolaning eng ko‘zga ko‘ringan namoyandasi Xurosonning birinchi tashkilotchisi , mamlakatda mustahkam hokimiyat va osoyishtalikni o‘rnatgan, soliq to‘lovchi tabaqalarni zulmdan himoya qilgan, maorifning keng tarqalishiga g‘amxo‘rlik qilgan Abdullaxon edi.Tohir II hukmronligining oxirida Seyistonda xalq harakati bo‘lib , unga qarshi yoshligida taxtga o‘tirgan va davlat ishlari haqida kam o‘ylagan Muhammad kuchsiz bo‘lib chiqdi. Yoqub ibn Leys (Safforiylar) tomonidan asirga olingan Muhammad 876-yilda ozod qilinadi va keyin bir necha marta Xurosonga hokim etib tayinlanadi, lekin aslida voqealarda ishtirok etmaydi. Yoqubni mag‘lub etdi (876) va Nishopurni egalladi, lekin 877 yilda u o‘ziga tegishli bo‘lgan Marvga chekinishga majbur bo‘ldi. Tohir II ning akalari bir muddat Bag‘dodning harbiy qo‘mondonlari bo‘lib qolishdi.Tohiriylar eronlik bo‘lgan birinchi musulmon sulolasi edi;ular Sharqiy Eronning Bag‘doddan amalda mustaqil bo‘lishining boshlanishini belgilab berdilar va bu mamlakat tarixida ma‘rifiy absolyutizm davrini boshlab berdilar.

Talha ibn Tohir	822 — 828
Ali	828 — 830
Abdulloh	830-844
Tohir II	844 — 862
Muhammad	830 – 844

Safforiylar sulolasi

Sulola asoschisi misgarning o‘g‘li Yoqub ibn Lays as-Saffordir. U qo‘shin qo‘mondonligini qo‘lga kiritishga muvaffaq bo‘ldi va Seistonda joylashgan bo‘lib, Xurosonni (Tohiriylar sulolasini ag‘darib tashlagan) va hozirgi Pokiston (Sind) hududining bir qismini egallab, sharq va g‘arbga bir necha marta yurish qildi . Xalifa Yoqubdan qo‘rqib, Movaunnahrni Somoniylarga ishonib topshirdi . Yoqubning ta'siri kundan-kunga kuchayib bordi va xalifa Yoqubning Xuroson, Tabariston , Fors , Kirmon va Seistondagi hukmronligini tan oldi. Xalifa al-Mu'tamid mukofotiga qaramay , Ya'qub Bag‘dodni zabt etish g‘oyasidan voz kechmadi . Birinchi yurishida u mag‘lubiyatga uchradi, ikkinchisida esa Bag‘dodga yetib bormasdan vafot etdi.Yoqub vafotidan keyin taxtga uning ukasi Amr ibn Lays o‘tirdi. U xalifa bilan yaxshi munosabatlar o‘rnatgan, uning qudratini tan olgan. Bu vaqtda Somoniylar davlati Movaronunnaronda kuchaydi. Ismoil Somoniy deyarli

butun Movaunnahrni egallab oldi. Ikki sulolaning kuchayishiga yo‘l qo‘ymaslik uchun xal Amrga Ismoil safforiylarning barcha yerlarini tortib olmoqchi ekanligi haqida xabar beradi. Amr Balx jangida (900) Ismoildan yengiladi, asirga olinadi va xalifaga yuboriladi, u esa uni qatl qilishga buyuradi(902). so‘ngra Somoniylar va ularning vorislarining vassaliga aylandi⁴.

Safforiylar sulolasining hukmdorlari

Abu Yusuf Yaqub ibn Lays as-Saffor	amir 861 - 878 , vafot. 879
Amr ibn Lays	amir 878–901
Abu-l-Hasan Tohir ibn Muhammad	amir 901-908
Leys ibn Ali	amir 908 - 910
Abu Ali Muhammad ibn Ali	amir 910 – 911
Abu Hafs Amr ibn Yaqub ibn Muhammad ibn Amr ibn Lays	amir 912 - 913 y.
Abu Jafar Ahmad ibn Muhammad ibn Xalaf ibn Lays	amir 922 – 963
Vali ad-Daula Abu Ahmad Xalaf ibn Ahmad	amir 963 - 1003
Tohir ibn Xalaf	amir 1003 - 1029
Abu-l-Fadl Nasr ibn Ahmad ibn Xalaf	amir 1029 – 1073

Saljuqiylar hukmronligi ostida

Baho ad-Din Tohir ibn Nasr	amir 1073 – 1090
Baho ad-Daula Xalaf ibn Nasr	amir 1090 – 1103
Toj ad-Din Abu-l-Fadl Nasr ibn-Nasr	amir 1103 – 1164
Shams ad-Din Muhammad ibn Nasr	amir 1164 – 1167
Toj ad-Din ibn Izz al-Mulk ibn-Nasr	amir 1167 - 1215
Shams ad-Din Bahramshoh	amir 1215-1221
Tojuddin Nasr III	1221

⁴ O‘zbekiston milliy enskilopediyasi-2000 yil 1-jild

Mo'g'ullar hukmronligi ostida

Rukn ad-Din Abu Mansur	1221 – 1222
Shihobuddin Mahmud I	1222 - 1225
Forsning Ari I	1225-1229
Shamsuddin Ali II	1229-1254
Nasruddin	1254-1328
Nusratuddin	1328 – 1331
Qutbiddin Muhammad II	1331 – 1346
Tafuddin I	1346 – 1350
Mahmud II	1350 – 1362
Izuddin	1362-1382
Qutbiddin I	1382 – 1386
Tojuddin II	1386 – 1403
Qutbiddin II	1403 – 1419
Shamsuddin	1419-1438
Nizomuddin Yahyo	1438 - 1480
Shams ad-Din Muhammad III	1480-1495

Simjuriylar sulolasi

Sulola asoschisi Simjur ad-Davatiy edi. Ularning yuksalishi Ismoil Somoniy (892-907) nomi bilan bog'liq bo'lib , u ularga Kuhistonda yer ajratib bergan va ular Somoniylar saroyida nufuzli mavqega ega bo'lganlar. Yarim asrlik harbiy sarkarda, ma'muriyat va viloyat hokimi sifatida sodiq xizmat qilgan Simjuriylar Xurosonga sipohsolor (harbiy gubernator) etib tayinlandilar. Ular u yerda ellik yil davomida hukmronlik qilib, Buxoro nazoratidan borgan sari mustaqil bo'lib qoldilar. Turkiy Simjuridlar sulolasi vakillari ham o'z tangalarini chiqarishgan. Simjur asli turkiy bo'lgan g'ulom edi. Faoliyatining boshida Hirotda soliq yig'uvchi bo'lib xizmat qilgan . 911-yilda Somoniylar amiri Ahmad Somoniy Safforiylar Seistonga bostirib kirishga buyruq berdi ; Simjur boshqa somoniy sarkardalari bilan birga Seistonning bir qismini tezda o'ziga bo'ysundirdi va keyin uning poytaxti Zaranjni egalladi . Seistonni zabt etish chog'ida asli turkiy bo'lgan Sebuk-eri ismli xalifalik isyonchi qo'lga olinib, Bag'doddagi Abbosiy xalifasiga yuboriladi va Ahmad Somoniyning amakivachchasi Abu Solih Mansur Seistonga hokim etib tayinlanadi. Biroq Seistondagi nizolar shu bilan tugamadi; Mansurning qattiq soliq siyosati bir yil o'tib, 912-yilda Seistonda safforiylar Amr ibn Yoqub tarafdori bo'lgan xorijiy Muhammad ibn Hurmuz boshchiligida qo'zg'olon ko'tardi. Keyin Mansur 913-yilda Husayn ibn Ali Marvarrudiy boshchiligidagi somoniylar qo'shini tomonidan qo'zg'olon bostirilgunga qadar asirga olinadi. Amr Samarqandga jo'natildi va boshqa qo'zg'olon rahbarlari

o‘ldirildi. Keyin Simjur ad-Davati Mansurdan keyin Seiston hokimi etib tayinlandi. Aftidan, Simjur keyinchalik G‘ulomning Ahmad Somoniya qarshi fitnasida qatnashgan va bu fitna muvaffaqiyatsiz yakunlangan. Ahmadning o‘g‘li Nasr II davrida alaviylar Xurosonga bostirib kirishdi , ammo Simjur tomonidan qaytarildi. O‘zining keyingi yillarida Simjur turli viloyatlar, jumladan, Ray viloyati hokimi bo‘lib ishladi. U Nasr II davrida 930—936 vafot etgan va Ibrohim ismli o‘g‘il ko‘rgan edi. Mahmud G‘azniy simjuriylarni mag‘lub eta oldi va ularning so‘nggi vakilini 1002 yilda qatl etdi⁵.

Hukmronlik sanalari

Simjur ad-Davati Seistonda Somoniylar nomidan hukmronlik qilgan	913–914 (300–301 hijriy) (vafoti 930—936).
Ibrohim ibn Simjur Xuroson hokimi	922–926 (310–314 hijriy)
Ibrohim ibn Simjur (ikkinchi darajali) (vafoti. 948).	945-946 (333-334 hijriy) (vafoti. 948)
Muhammad I ibn Ibrohim Xuroson hokimi	956–960 (345–349 hijriy)
Muhammad I ibn Ibrohim (ikkinchi darajali).	961-982 (350-371 hijriy) (vafoti 989)
Muhammad II ibn Muhammad I Abu Ali al-Muzaffar 'Imod ad-Daula, Amir al-Umara', al-Muayyad min as-Sama'; Xuroson hukmdori	984-987 (374-377 hijriy)
Muhammad II (ikkinchi darajali)	995 - (385 hijriy -) (vafoti. 997).

Demak yuqoridagi ma`lumotlardan ko‘rishimiz mumkunki Afg‘oniston qadimda Xurosonning uzviy bir qismi bo‘lgan va buni yuqorida ma`lum darajada isbotlay ololdik desam mubolag‘a bo‘lmaydi ammo bu degani bu hududda faqat taxt uchun kurash ketganmukan deyish xato chunki bu davrda ipak yo‘li natijasida ilm-fan,savdo-sotiq rivoj topdi va bu keying sulolalarga narvon vazifasini o‘tadi.

Aslida, ilk o‘rta asrlarda hozirgi Afg‘oniston hududida juda ko‘plab o‘zgarishlar yuz bergan, biz tomonimizdan olib borilgan tadqiqotda esa ushu jarayonga ta’sir ko‘rsatgan sulolalarning qisqacha tarixini bayon etdik. Lekin bir narsa kishini lol

⁵ G‘ofurov B.G. tojiklar. Qadimgi, qadimgi va o'rta asrlar tarixi . - Dushanbe: Irfon, 1989. - 371+379 b.

qoldiradi bu sirli diyorning har go'shasi qiziqarli tarixga boy va har doim u kishini o'ziga jalb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1) A.M.Mannonov,N.A.Abdullayev,R.R.Rashidov "Afg'oniston tarixi"
Toshkent-2018
- 2) Barmoqiylar // Brokxaus va Efronning entsiklopedik lug'ati : 86 jildda
(82 jild va 4 ta qo'shimcha). - Sankt-Peterburg. , 1890-1907 yillar
- 3) Bartold V.V. Barmakids = al-Barāmika (inglizcha) : Islom
entsiklopediyasida . tomonidan M. Th. Hautsma , T. V. Arnold , R.
Basset . - Birinchi nashr. - Leiden:
- 4) O'zbekiston milliy enskilopediyasi-2000 yil 1-jild
- 5) G'ofurov B.G. tojiklar. Qadimgi, qadimgi va o'rta asrlar tarixi . - Dushanbe: Irfon,
1989. - 371+379 b.
- 6) Bler, S. Til holati va yozuvlari: arabcha // Markaziy Osiyo sivilizatsiyalari tarixi. -
Motilal Banarsidass , 2003. - jild. jild. IV.
- 7) Kanfild, Robert L. Kirish: turk-fors an'anasi // Tarixiy nuqtai nazardan Turk-Fors.
- Kembrij universiteti nashriyoti , 1991 yil.